

Den Haag, 2 mei 2026

Morele keuzes in tijden van oorlog

door Joris Vercammen

1. Het evangelie roept christenen op tot vrede

Het evangelie roept christenen op tot vrede. ‘Vrede laat Ik jullie na; mijn vrede geef Ik jullie, niet zoals de wereld die geeft. Laat uw hart niet verontrust zijn en wees niet bang,’ zegt Jezus tegen zijn discipelen in zijn afscheidsrede (Johannes 14:27). De bevrijding die het evangelie van Jezus beoogt te brengen, is niet te vinden in de wereldse ‘logica’ van het oorlogsgeweld, maar in het werk van verzoening en het overbruggen van verschillen. In de verbondenheid tussen mensen kan Gods genade worden ervaren en ontstaat er een perspectief op leven en welzijn. Als christen weet ik dat ik geroepen ben hiervan te getuigen, ook al heb ik geen directe concrete oplossingen voor de soms complexe politieke realiteit. Maar juist in de context van die realiteit is het des te belangrijker dat de Kerk haar vredesmissie actief omarmt. Op dit punt moet ik denken aan Thomas Merton (1915–1968), de trappistenmonnik en vredesactivist. Enkele dagen voor Kerstmis 1964, terwijl hij in zijn cel aan het bidden was, hoorde hij het gebulder van kanonnen op het nabijgelegen militaire oefenterrein. Hij schrijft dat het hem niet zozeer stoorde, maar hem juist dichterbij zijn ware roeping bracht. “Ik moet hier zijn omdat zij daar zijn, zodat ik inderdaad geacht wordt te horen,” merkt hij op^[1]. Want zij maken deel uit van een twijfelachtige keuze om zogenoemd ‘vrede’ te dienen door het geraas van hun wapens. Maar wat betekent ‘vrede’ in die gedachtegang, vraagt de monnik zich af. De roeping van de monnik is om die keuze voor militaire ‘oplossingen’ in twijfel te trekken. Niet alleen met woorden, maar door het kwaad in zijn eigen hart onder ogen te zien en zich over te geven aan Gods genade als remedie tegen zijn eigen angsten. Ik heb geen oplossingen voor complexe politieke realiteiten, maar ik zie dat op dit moment alle nadruk ligt op de noodzaak om zich te bewapenen.

2. Vrede is een religieuze verantwoordelijkheid

Merton: Vrede is een religieuze verantwoordelijkheid. We mogen niet proberen oorlog en de dreiging van oorlog te rechtvaardigen alsof het ooit een ‘rechtvaardige zaak’ zou zijn. Dat wil niet zeggen dat er in een conflict geen legitieme eisen en de onderdrukking daarvan kunnen zijn, maar dat is iets anders dan afstevenen op een gewapende strijd om een dergelijk conflict op te lossen. Bovendien moeten we bewapening blijven zien als een voorbereiding op oorlog en ons niet laten meeslepen door argumenten die suggereren dat het een kleiner kwaad is dat het grotere kwaad van oorlog zou voorkomen. Voor een christen kan oorlog nooit gerechtvaardigd worden, en bewapening komt neer op het voorbereiden van het kwaad dat oorlog is en blijft, zelfs met de beste bedoelingen. Zelfs als het zou gaan om het verdedigen van onschendbare waarden.

Het gevaar dat Merton signaleert in verband met het bestaan van kernwapens is vandaag de dag ook te herkennen in de spontane aanvaarding van de mogelijkheid dat oorlog moet

komen. Oorlog wordt dan gezien als een 'rationele optie'. Merton: '(...) of in ieder geval wordt nucleaire afschrikking aanvaard als een redelijke en werkbare manier om "de vrede te bewaren".' (Peace 56–57) Met een dergelijke benadering wordt de morele vraag eenvoudigweg terzijde geschoven. Dit betreft een uiterst gevaarlijke situatie waarin het menselijk leven zelf wordt bedreigd.

3. De kwestie van de intenties

Wat Thomas Merton in de jaren zestig schreef over hoe christenen omgaan met de realiteit van de nucleaire wapenwedloop, roept een aantal interessante vragen op die niets aan relevantie hebben ingeboet. Merton merkt op dat christenen kernwapens als een fait accompli beschouwen. Hij schrijft dit toe aan de verwarring die ons in haar greep heeft. Volgens hem zijn we leeg en ontevreden. "Het ontbreekt ons aan de overtuigingen die ons in staat zouden stellen een vreedzame wereld op te bouwen, omdat we onvoldoende redenen hebben om ons geweld in toom te houden. In een tijd waarin het heel goed mogelijk is dat er een nieuwe Hitler of Stalin ten tonele verschijnt, is dit werkelijk een fatale tekortkoming." [2] Dit zijn morele overtuigingen die het mogelijk maken verder te kijken dan de pragmatische reacties op schijnbaar willekeurige gebeurtenissen. Er is namelijk meer nodig dan een pragmatische benadering. Een dergelijke benadering neigt er altijd toe vaag en wispelturig te worden. Wat nodig is, is een manier van kijken die de aard van gebeurtenissen en van de mensen die erbij betrokken zijn, doorgrondt. Daarvoor is echter een moreel kompas nodig. En zijn de gevoelens van angst die zich steeds meer opdringen niet juist een teken dat we dat kompas missen? De vraag stellen is haar beantwoorden. Omdat we in een zekere leegte leven, krijgt angst de vrije loop. We hebben zoveel te verdedigen, althans dat denken we, en dus sluiten we ons af van de wereld. We sluiten onze grenzen en zoeken onze toevlucht in onze eigen bubbel. Nationalisme en individualisme winnen het van samenwerking en solidariteit. Een oppervlakkige quasi-identiteit zonder echte historische en culturele wortels moet ons vertellen wie we zijn en ons zekerheid geven. Dit kan natuurlijk slechts een vals gevoel van veiligheid zijn, maar toch wordt het met een zekere heldhaftigheid verdedigd. Wat wordt er eigenlijk verdedigd? Onze welvaart? Onze secularisatie? Ons 'eigen volk'?

We moeten ons daarom afvragen wat onze ware bedoelingen zijn. De christen is geroepen niet alleen het kwaad te vermijden, maar ook het goede te bevorderen en te beoefenen. Die roeping krijgt concrete vorm in een dubbele plicht die we jegens elkaar hebben. Ten eerste moeten we 'de hoogste menselijke waarden verdedigen en koesteren: het recht van de mens om vrij te leven en zijn leven te ontwikkelen op een manier die recht doet aan zijn morele grootheid.' (Peace 62) Ten tweede moeten we ons inzetten om de mens te beschermen tegen de vernietigende kracht die hem in toenemende mate ter beschikking staat.

4. Oorlog is een mentaliteit.

De huidige benadering van de veiligheidskwestie gaat stevast uit van een soort binair denken waarin twee partijen tegenover elkaar staan. Het waarborgen van veiligheid wordt onmiddellijk een kwestie van het organiseren van (zelf)verdediging. Met andere woorden:

oorlog is in feite het uitgangspunt. Hierbij wordt voorbijgegaan aan het feit dat in een dergelijke binaire benadering de complexiteit van de werkelijkheid wordt gereduceerd tot een al te simplistische dichotomie. Deze manipulatie van de werkelijkheid effent natuurlijk de weg voor geweld. Als een bevolking vervolgens ervan overtuigd raakt dat de dreiging reëel is en bovendien de nodige wapens en munitie voorhanden zijn, dan volgt oorlog vroeg of laat als het ware vanzelf. Natuurlijk zijn er altijd spanningen tussen volkeren, en dus kan men altijd spreken van een dreiging, maar moet dat er altijd toe leiden dat de ander tot 'vijand' wordt verklaard? Want is oorlog niet een 'mindset', een manier om naar de ander te kijken waarbij die ander zijn menselijkheid verliest?

De vraag is natuurlijk of een andere aanpak mogelijk is. Toch is de noodzaak daarvan dringend, want wie ten strijde trekt, moet ook nadenken over hoe hij er een einde aan kan maken. Wachten tot de tegenstander volledig is uitgeschakeld, zonder rekening te houden met aanzienlijke verliezen aan eigen zijde, lijkt geen bijzonder aantrekkelijk vooruitzicht. Bovendien is het een feit dat oorlogen door de geschiedenis heen er nooit in zijn geslaagd conflicten werkelijk op te lossen. Geen enkele oorlog heeft ooit blijvende vrede gebracht. Vroeg of laat leiden oorlogen altijd tot nieuwe oorlogen; geweld leidt tot geweld. Voorbereiding op oorlog dient daarom niet de zaak van de vrede. Wie vrede wil, zal zich op vrede moeten voorbereiden.

In plaats van het concept van de 'rechtvaardige oorlog', dat overigens hopeloos verouderd is en bijgevolg door paus Franciscus als achterhaald werd beschouwd, heeft de Wereldraad van Kerken het concept van 'rechtvaardige vrede' ontwikkeld. In het verlengde hiervan heeft de Protestantse Kerk in Baden, Duitsland, een concreet scenario ontwikkeld voor hoe Duitsland tegen het jaar 2040 geleidelijk zou kunnen overgaan van een militair naar een civiel vredes- en veiligheidsbeleid – onder de titel 'Sicherheit Neu Denken'. In Nederland heeft de Werkgroep Inclusieve Veiligheid dat Duitse voorbeeld aangepast aan de Nederlandse context om ook hier tegen het jaar 2045 de overgang te maken van een militair naar een civiel vredes- en veiligheidsbeleid. [3] Op deze manier willen zij ons land voorbereiden op duurzame vrede. De aanpak is gebaseerd op de absolute noodzaak van samenwerking, die het eigenbelang overstijgt. Ieder mens, waar ook ter wereld, wil zich veilig voelen en ieder mens verlangt naar een waardig leven. Het is de verantwoordelijkheid van alle mensen om dit mogelijk te maken. Daarom moet de internationale politiek gericht zijn op mondiale samenwerking, eerbiediging van de mensenrechten, respect voor de planeet en actieve geweldloosheid. De werkgroep wil afstappen van een benadering die uitsluitend gericht is op het veiligstellen van eigen bezit en welvaart ('exclusieve veiligheid') en de weg inslaan van 'inclusieve veiligheid', waarbij rekening wordt gehouden met de behoeften en aspiraties van alle volkeren. Het ontwikkelde scenario is een routekaart die bedoeld is om af te stappen van binair denken en inhoud te geven aan een hoopvol alternatief.

Vanuit dit perspectief worden de middelen die voorheen voor het militaire apparaat waren gereserveerd, in het plan ingezet om bijvoorbeeld de Verenigde Naties en hun programma voor duurzame ontwikkeling ('Duurzame Ontwikkelingsdoelen'), een internationaal klimaatfonds en de economieën van de buurlanden van de Europese Unie in Afrika en het Midden-Oosten te versterken. Kortom: het opbouwen van een ecologisch verantwoorde en inclusieve vredeseconomie.

Dit is wat men een scenariostudie noemt. Vredesonderzoekers, internationale veiligheids-experts en militairen hebben hieraan bijgedragen. Met dit rapport levert de Inclusive Secu-

rity Working Group een interessante bijdrage aan de discussie over alternatieven voor een militaire benadering van de veiligheidskwestie, en doorbreekt daarmee de impasse die zich vaak lijkt op te dringen. We zijn er namelijk zo van overtuigd geraakt dat wapens het enige antwoord op een conflict kunnen zijn, dat we ons geen alternatieven meer kunnen voorstellen. Het is triest om te constateren dat een nieuwe wapenwedloop hand in hand gaat met de uitholling van de broodnodige internationale samenwerking. Investerings in wapens gaan dus ten koste van noodzakelijke investeringen in vredesinitiatieven. Maar ook ten koste van de benodigde budgetten voor armoedebestrijding, ook binnen onze eigen samenleving, en voor ontwikkelingssamenwerking. Kortom: ten koste van de voorbereiding op vrede en het opbouwen van een rechtvaardige vrede.

5. Verlangen naar vrede

We lijken in een hardnekkige crisis te zitten, waarvan de hopeloosheid alleen door bewa-
pening kan worden overwonnen. Juist met dat soort onderliggende aannames lopen we
het risico de weg kwijt te raken. Er ontbreekt iets fundamenteels in die benadering van wat
ongetwijfeld een crisis is. Wat ontbreekt is het verlangen naar harmonie en vrede dat ook
in ieder mens leeft. Dat verlangen helpt ons immers om de juiste houdingen en vaardighe-
den te ontwikkelen die we in tijden van crisis nodig hebben.

Door dat verlangen een rol te laten spelen bij het omgaan met gevoelens van machteloos-
heid en hopeloosheid, wordt het mogelijk om verder te kijken dan de eenzijdige 'identiteits-
verhalen' van terroristen en populistten. Beiden gaan ervan uit dat slechts één verhaal mag
en kan zegevieren. Het ene verhaal lijdt aan een fixatie op het heden, het andere aan een
eenzijdige interpretatie van het verleden. "In het ene geval is er een te enge focus op het
heden: op die ellendige status quo van de machtsverhoudingen; in het andere geval een al
te exclusieve focus op een eenzijdig verleden dat die identitaire patstelling alleen maar
versterkt," schrijft De Graaf. [4] Overigens wordt in deze verhalen religie rijkelijk ingezet
om de eigen positie te legitimeren. Het gaat om het uitroepen van de oorlog aan een sata-
nisch heidendom dat 'het christelijke Westen' aanvalt. Of het betreft Israëls 'bijbelse rech-
ten' op een bepaald gebied. Of het betreft een wraakzuchtige goddelijke vergelding die het
geleden onrecht moet wreken. Het komt altijd op hetzelfde neer: wie God wil gehoorza-
men, moet ten strijde trekken. Het klinkt heroïsch: het is tijd om kleur te bekennen! Alleen
als ook ruimte wordt gegeven aan het verlangen naar vrede, wordt het mogelijk om af-
stand te nemen van dergelijke ideologieën. Uiteraard wordt ook dat verlangen religieus
verdacht gemaakt. 'Ware gelovigen' moeten toch zeker de strijd willen aangaan, zo luidt
het argument. Maar Augustinus wist al: "[maar] zonder gerechtigheid of naastenliefde stort
een rijk in." Wie vrede wil stichten, moet het pad van "gerechtigheid en zelfopoffering" vol-
gen. [5]

Het verhaal van het verlangen naar vrede moet keer op keer verteld worden; we mogen
niet toestaan dat er een situatie ontstaat waarin we er allemaal van overtuigd zijn dat vre-
de een onbereikbare utopie is. Het gevolg is dat we erover zwijgen en vergeten ons ook
op vrede voor te bereiden. Uiteindelijk zal die er moeten komen. We kunnen toch niet el-
kaar blijven afslachten?

Daarom is het de taak van de religie om mensen naar die externe bron te leiden die de
oorsprong vormt van ons verlangen, in plaats van geweld te legitimeren. Zelfs als men die

bron niet 'God' noemt, maar een 'humanistisch ideaal' of iets dergelijks, maakt men toch een innerlijke beweging in de richting van het transcendente. Mensen reiken uit naar wat de mensheid overstijgt. Het kan niet worden bewezen of gemanipuleerd; je kunt het niet beheersen, maar het is er gewoon: de mogelijkheid van vertrouwen en geloof in de menselijkheid van de ander, die dialoog keer op keer mogelijk maakt.

Het is de taak van de kerk om het pad naar die bron te bewandelen en de toegang ertoe open te houden, met name in een wereld die gebukt gaat onder de dreiging van geweld.

6. Nogmaals: vrede als religieuze verantwoordelijkheid

De vraag of je ruimte maakt voor dat verlangen naar vrede hangt rechtstreeks samen met hoe je over God denkt. Verbind je God met dat verlangen? Of is God de autoriteit wiens enige doel is om je zogenaamde 'eigen gerechtigheid' te bevestigen en zo de strijd ervoor louter te legitimeren? Jezus' antwoord is te vinden in de voetwassing. Het doel van het evangelie is ons te laten zien dat Jezus in dit gebaar belichaamt wie God is. Dit verhaal gaat over een zeer riskante verstoring van een systeem dat mensen objectificeert door ze te verdelen in meesters en dienaren, degenen die erbij horen en degenen die dat niet doen. Voeten wassen is immers slavenarbeid, en daarom mogen heersers er niet door 'besmet' raken!

Maar in Jezus wordt duidelijk dat God de kant van de slaven kiest. Het hele systeem wordt zo op zijn kop gezet. "Als ik, jullie Heer en Meester, jullie voeten heb gewassen, dan moeten jullie ook elkaars voeten wassen." (Johannes 13:14) Het wassen van de voeten laat zien dat mensen zussen en broers van elkaar zijn.

In het spirituele dagboek van Dag Hammarskjöld zijn er twee pagina's waarin hij het verhaal van de voetwassing als het ware gebruikt als een spiegel waarin hij zijn geloof kritisch weerspiegeld ziet. In welke God gelooft hij eigenlijk? Is het de 'kenotische God' die voor mensen zorgt? Of is het de God van een systeem dat functioneert als een levensverzekering, als een garantie voor de zekerheid waarnaar men als mens van nature hunkert, maar die tegelijkertijd misleidt. Hammarskjöld is ervan overtuigd dat er een keuze moet en zal worden gemaakt. Zo niet bewust, dan wel door de behoefte aan zekerheid die uiteindelijk volledig bezit van een mens zal nemen. Hammarskjöld reflecteert op wat Jezus moet hebben ervaren tijdens zijn tijd in de woestijn. Want de woestijn confronteerde Jezus met de verleidingen van de behoefte aan zekerheid. Dit zijn: hebzucht, de zucht naar macht en de zucht naar roem. (Matt. 4:1–11; Marcus 1:12–13; Lucas 4:1–12) Daar ervoer Jezus zowel de mogelijkheid van een egocentrisch leven als de mogelijkheid van verbondenheid, van liefde. Enerzijds beseftte hij dat een systeem dat mensen verdeelt in goed en kwaad uiteindelijk niets meer is dan een egocentrische poging om een fundament voor het eigen bestaan te creëren ten koste van anderen. Aan de andere kant ervoer hij ook een andere mogelijkheid. Dit lijkt echter een bijna bovenmenselijke toewijding te vergen, schrijft Hammarskjöld. De egocentrische machtssystemen geven niet zomaar toe. De mogelijkheid om vrij te kiezen voor verbondenheid met anderen, die alle uitsluiting wegneemt, kan leiden tot de eigen eliminatie. Dat is mogelijk, benadrukt Hammarskjöld.

Maar is het niet precies dit wat God van Hammarskjöld vraagt: dat hij zijn vrijheid uit 'het systeem' haalt en zich waagt aan de droom van verbondenheid, van vrede? Is dat niet 'het lot' dat hij als roeping in zijn hart heeft gevonden? Net zoals Jezus die roeping in de woestijn had gevonden. Die roeping maakt eenzaam omdat ze de leegte in leidt: er zijn geen

garanties, geen zekerheden, geen fundamenten behalve een relatie en vertrouwen in die relatie. “Als God iets van hem wilde, zou Hij hem niet teleurstellen.”[6]

Vertrouwen vereist leegte in die zin dat het vereist dat men elke greep loslaat ten gunste van het zich toevertrouwen, wat er ook gebeurt. Bovendien is het inslaan van de weg, weg van het systeem, ook eenzaam omdat men de vertrouwde groep mensen achterlaat die zichzelf proberen te redden door anderen uit te sluiten. Het enige wat dan overblijft is de hoop op een andere groep, die een echte gemeenschap zal blijken te zijn. Maar ook dat is slechts een hoop die op vertrouwen is gebouwd. De keuze is er een van overgave. Daarom zijn zelfmedelijden of medelijden uitgesloten. Het is wat het is: het lot waarvoor iemand vrijelijk voor zichzelf heeft gekozen.

Het is een delicaat evenwicht. Voor je het weet, ben je weer in beslag genomen door jezelf, en door je eigen zelfverwezenlijking omwille van jezelf. En niet omwille van anderen. Met andere woorden: Hammarskjöld is zich ervan bewust dat de verleiding om jezelf weer in het middelpunt te plaatsen groot is. Terwijl je juist de verbinding met anderen centraal wilde stellen en je zelfrealisatie in die verbinding wilde vinden. Er zijn altijd verleidingen om je als een soort held te gaan gedragen. Bovendien leiden angsten en verlangens tot een zoektocht naar gevoelloosheid. Daarbij zie je over het hoofd dat ‘heersen en beheersen’ een illusie is. De ervaring dat je nodig bent, precies zoals je bent, bevrijdt je van die illusie. Het brengt je ertoe te vertrouwen op die uitnodigende stem in jezelf die je riep omdat je ‘nodig’ bent. Die ervaring bevrijdt je van een systeem dat niets anders te bieden heeft dan een illusoire ‘zekerheid’.

7. Geweldloosheid

Nu je bent ontsnapt aan de illusie van ‘heersen en beheersen’, merk je dat je verlangt naar vrede, en wordt geweldloosheid een manier van leven, zowel in je omgang met jezelf als met anderen. Uiteindelijk zal het ook je kijk op en je handelen binnen de samenleving bepalen.

Geweldloosheid als levenswijze bevindt zich op een dieper niveau: het niveau van de zoektocht naar de waarheid. „Zalig zijn de zachtmoedigen“, zegt Jezus in de Bergrede (Matteüs 5:5), waarmee Hij aangeeft dat deze waarheid niet te vinden is in gewelddadige zelfbevestiging, maar juist in kwetsbare openheid voor Gods shalom. Zachtmoedigheid heeft niets te maken met masochisme, overdreven vroomheid, defaitisme of valse passiviteit, maar alles met vertrouwen in de doeltreffendheid van Gods bedoeling. Die bedoeling wordt het duidelijkst ervaren in de kwetsbaarheid van mensen. Geweldloosheid beoogt ‘haat open te breken’ om samen met degenen die voorheen als ‘de vijand’ werden beschouwd, die waarheid te zoeken. Geweldloosheid doorbreekt zo de scheiding tussen ‘wij’ (aan de goede kant!) en ‘zij’ (aan de verkeerde kant). Een geweldloze activist vecht niet voor zichzelf of voor de ander, maar voor iedereen en voor respect voor de kwetsbaarheid van allen. Een geweldloze houding is gebaseerd op de overtuiging dat de ander altijd openstaat voor rede, en streeft daarom naar communicatie en dialoog. Het tracht mensen uit te nodigen om samen te werken om de wereld een betere plek te maken, voor iedereen.

Pacifisme is een poging om de geweldloze optie volledig uit te putten alvorens zijn toevlucht te nemen tot geweld. Pacifisten willen een fundamentele reflectie over het gebruik van geweld op de agenda zetten en de open, lerende houding aanmoedigen die dit ver-

eist. Het kan echter zijn dat je dit niet kunt bereiken met je ideaal van geweldloosheid. Zoals bekend nam Dietrich Bonhoeffer, die zichzelf als pacifist beschouwde, uiteindelijk deel aan het beramen van een moordaanslag op Hitler zonder het gevoel te hebben dat hij zijn pacifistische idealen verraadde. Bonhoeffer's eigen pacifisme was gegroeid uit zijn afkeer van het nationaalsocialisme. Hij maakte zijn keuze, zich bewust van de mogelijk strafbare gevolgen van zijn besluit en van de schuld die hij zou hebben gevoeld als hij zich ertegen had verzet. Dus zelfs als pacifist kun je het 'bittere einde' bereiken, omdat je je idealen niet kunt verwezenlijken en, net als Bonhoeffer, gewoon doet wat – naar jouw mening – gedaan moet worden." Er moest actie worden ondernomen. 'Het goede' doen bleek onmogelijk, dus werd in plaats daarvan 'het juiste' gedaan.

8. De 'morele keuze'

De keuze waar christenen voor staan, zelfs in tijden van oorlog, is of ze bereid zijn om eenvoudigweg te geloven en het pad van hun eigen roeping te volgen. Voor Hammarskjöld betekent geloven dat men zich overgeeft aan de 'stilte', het mysterie van het leven waarin men een kracht kan ervaren die de mens boven zichzelf uit tilt en hem op die manier in staat stelt lief te hebben. Geloof is daarom allesbehalve een vlucht uit de werkelijkheid; integendeel, het is een zich richten op die werkelijkheid waarin liefde concrete vorm moet aannemen. Ontvankelijkheid en overgave zijn sleutelbegrippen voor een christen die het moment – 'Kairos' – niet wil missen. Het is het moment van verbinding met de Bron van Kracht die de werkelijkheid bezielt en haar stimuleert om 'liefdevol' te worden. Ethische of morele verantwoordelijkheid is daarom een onlosmakelijk onderdeel van het leven als christen, omdat het het gevolg is van het geloof. Ethische verantwoordelijkheid staat niet op zichzelf, maar wordt gevoed door de ervaring van verbinding met de Bron van Kracht zoals die in het midden van het leven wordt ontmoet. Ethiek is dus geworteld in het geloof en is een kwestie van daden. Ethiek gaat hand in hand met een gevoeligheid voor de eigen roeping. Die gevoeligheid wordt beoefend en gecultiveerd in een gebedsvolle levenshouding die een mens – zelfs terwijl hij midden in de wereld staat – moet verwerven. Deze gebedsvolle levenshouding getuigt van een diep respect waarin men zowel de ander als de Ander eert en waardeert. Zij mobiliseert het hele wezen van een mens. Hammarskjöld ziet deze overtuiging bevestigd in het werk van de joodse filosoof Martin Buber, die hij had leren kennen als een profeet van de vrede en een pleitbezorger van vreedzame coëxistentie tussen Israëli's en Palestijnen. Iedereen die de ander werkelijk als een 'jij' in zijn leven toelaat, is voor altijd met die persoon verbonden. Dit soort verbindende relatie legt zo de basis voor vrede en vormt tevens de poort naar de diepe verbondenheid die zich vervolgens openbaart als de ziel van de werkelijkheid.

Hammarskjöld ziet de politieke relevantie van het christelijk geloof in de manier waarop het vrede tracht te vestigen op basis van een diepe solidariteit tussen alle mensen. Die solidariteit werd aan alle mensen aangeboden, aan het kruis als een goddelijke gave bedoeld om verbinding tot stand te brengen, zowel tussen mensen onderling als tussen mensen en God.

Goede politiek vereist daarom ook zorg voor de eigen innerlijke wereld. Hammarskjöld is ervan overtuigd dat degenen die niet streven naar een zekere diepgang in hun eigen leven, geen meesters in de politiek zullen blijven. Alle handelen moet geworteld zijn in die diepgang, anders is het niets anders dan narcistisch geposeer. Alleen op dat diepere ni-

veau kan men innerlijke vrede vinden.

Innerlijke vrede is noodzakelijk om innerlijke soevereiniteit, een innerlijke onafhankelijkheid, te behouden. Een citaat uit een lezing over 'internationale dienstbaarheid' maakt dit nog duidelijker: "Als onze houding consistent is, zullen we consistent zijn in onze trouw aan datgene waaraan we loyaal zijn. Als onze houding verward is, zal ook onze loyaliteit verdeeld raken." En verder nog: "(...) de resultaten van de innerlijke dialoog zijn voor iedereen zichtbaar, zichtbaar als onafhankelijkheid, moed en eerlijkheid in onze omgang met anderen, zichtbaar als internationale dienstbaarheid." [7] Persoonlijke integriteit is de voorwaarde voor 'internationale dienstbaarheid'. Politiek vereist daarom spirituele volwassenheid.

Zonder dat soort innerlijke integriteit kan een inzet voor vrede niet worden bereikt. Maar daarvoor moet er concrete ruimte worden gemaakt binnen de persoonlijkheid. Stilte is de sleutel die de deur naar het hart kan openen. Daarin ligt de 'stilte' die de bron van vrede is. Het komt erop neer dat men zichzelf tot 'een instrument voor het goede' maakt. Dit is onmogelijk zonder een zekere stilte in het eigen leven te cultiveren. Zonder stilte bezwijkt de ethische houding waarmee men de wereld wil benaderen voor allerlei willekeurige uitnodigingen en verleidingen om goedkope punten te scoren. Het wordt onmogelijk om te zien wat verkeerd en wat juist is.

Het is een kwestie van stilte niet te vergeten, zelfs in tijden van oorlog! Want zonder Stilte zal er nooit vrede zijn.

[1] Patric Hart en Jonathan Montaldo, *The intimate Merton. His life from his journals*. Vertaald in het Nederlands: *De mens achter de monnik. Een leven in dagboeken*. Damon, 2023, p. 260

[2] Ibid. p. 69

[3] Inclusive Security Working Group, *Rethinking Security*. Amsterdam, 2024.

[4] Ibid. 41

[5] Ibid. 40

[6] Dag Hammarsköld, *Markings*. New York, 2006, p. 68

[7] Dag Hammarskjöld, *International Service*. In: W. Foote (red.) *The servant of peace. A selection of the speeches and statements of Dag Hammarskjöld*. New York, 1962, pp. 80–85.